

ДИАЛЕКТИЗМЛАР БАДИИЙ МАТНДА УСЛУБИЙ ВОСИТА СИФАТИДА

Б.Файзуллаев, JDPI dotsenti

Д.Файзуллаева, JDPI o‘qituvchisi

Бадиий асар тилини ўрганиш лингвистик ва стилистик аспектда олиб борилади. Маълум бир асар тилини стилистик йўналишда олиб бориш адибнинг умумхалқ тили бойликларидан қай даражада маҳорат билан фойдалана олганлигига қаратилган бўлади. Чунки бадиий матн асар мазмунини ифодалаган, функционал жиҳатдан тугалланган, тилнинг барча тасвир воситалари билан шаклланган, ўзида турли услуб кўринишларини авторнинг бадиий мақсадига кўра эркин жамлай оладиган, тингловчи ёки ўқувчига эстетик завқ бериш, таъсир этиш хусусиятига эга бўлган ғоят мураккаб бутунлик ҳисобланади. Бадиий матнда бошқа услуб кўринишларидагидек барча меъзонларга тўла-тўқис амал қилинавермайди. Унда барча тасвир воситаларидан тўлиқ фойдаланилади.

Шундай экан, ёзувчиларимиз ўз асарининг халқчилигида, персонаж ва қаҳрамонларнинг ўзига хос нутқини яратиш, маҳаллий ва тарихий колорит бериш, умуман, ҳаққонийликка эришиш мақсадида маҳаллий шеваларга хос тил унсурларидан ҳам унумли фойдалана олади. Сўз санъаткорлари А.Қодирий, Ойбек, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор, Саид Аҳмад, А.Мухтор, П.Қодиров, Ҳ.Ғулом кабилар халқ тилининг бебаҳо бойликларидан жуда ўринли фойдалана олдилар ва ҳаммага ёқадиган асарлар яратдилар. Бу ёзувчиларимиз диалектизмлардан ҳам турли мақсадда фойдаландилар-ки, қуйида биз шу ёзувчилар асарларидаги диалектизмларнинг айрим бажарган функциялари ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Ёзувчи ўз асари устида ишлар экан, биринчи навбатда асар тилининг бой, ранг-баранг, тасвирий ва ифодали, содда ва мазмундор бўлишига ҳаракат қилади. Чунки бадиий асарнинг ширадорлиги унинг гўзал ва нафис тилига боғлиқдир. Диалектизмлар эса агар ўрнида маҳорат билан қўлланилса, ёзувчининг ана шу мақсадини амалга ошишига маълум ҳисса қўшиши, яъни ўринли қўлланилган диалектал ҳолатлар асар тилини, унинг синонимик қаторини, образлилигини ва тасвирийлигини ошириши мумкин.

Маълумки, характер яратиш бадиий асарда асосий масалалардан бири ҳисобланади, чунки инсонни ўраб турган борлиқ, у яшаётган муҳит, унинг психологияси, дунёқараши, ўзига хос бўлган сўзлаш услубини тасвирламасдан конкретлиликка эришиш мумкин эмас.

Шундай экан, характер яратишда ҳар бир персонажнинг ўзига хос индивидуал нутқини бериш муҳим аҳамиятга эга. Чунки “характер тилда акс этади. Тил эса характернинг бир бўлагидир...”. диалектизмлар эса худди шу ўринда, яъни персонажларнинг индивидуал нутқини яратишда ёзувчига яхши манба бўлиб ҳисобланади. Ёзувчи маълум бир даврда бўлган ҳаётий воқеаларни ўз асарида акс эттирар экан, шу даврда яшаб турган кишиларнинг дунёқарашини, психологиясини, уларни ўраб турган борлиқни тўғри

тасвирлаш учун, энг муҳими, уларнинг характерини очиш учун ҳар бир персонажнинг ўзига хос нутқини яратадики, бунда у диалектизмлардан ҳам унумли фойдаланади. Улуғ рус танқидчиси В.Г.Белинский айтганидек: “Улуғ сўз санъаткори бойни ҳам деҳқонни ҳам ўз тилида гапиришга мажбур қилади” ва ўз замонасига мос бўлган типик характер яратади.

Диалектизмлардан персонажлар нутқини индивидуаллаштириш мақсадида фойдаланган ёзувчилардан биринчилари А.Қодирийдир. У ўзининг “Меҳробдан чаён”, “Ўтган кунлар” романларида характер яратишда диалектизмлардан ҳам ўринли фойдалана олди. Масалан, “Меҳробдан чаён” романида Анварнинг акаси Қобилбой билан келган бухоролик Шариф ва Раҳимларнинг ўзига хос тилини яратишда жиалектизмларни маҳорат билан қўллашди олди:

“Жарчи тўхтади, шовқин-сурон яна эскича давом этди. Жарнинг давомида қулоғи тиккайиб, кўзи катта очилган Қобилбой сукутга кетди.

-Нега хомуш тўхтадинг, Қобил? Акун жарчинг нима деб вақирлайди?

Қобил жавобсиз, бошини чайқади.

- Гапур, -деди Шариф, -Мирзо Анвар, осий Анвар, деяпти чоғи?

Қобил яна жавоб бермади.

-Забоннинг бор, ахэ буродарингни тутканлар-чи?

-Йўқ.

-Бўлмаса нега ундайчикин хомуш тўхтадинг?

-Нега тутмакчилар...

-Энди тутмакчилар? –деб заҳарханда қилди Раҳим.

-Дарди харинани тутади.

-Тушунмай ётибсанлар, анови кун биз бир мирзонинг уйига борган эдик-а?

-Ҳай.

-Ана шуни, сен Анварнинг дўсти эдинг, деб баримта ушлаганлар... Эртагача Анвар келмаса, шу Султоналини ўлдурар эмишлар.

Жар маъносига энди тушунган йигитларнинг юзида бирдан ўзгариш кўрилди, кўзларида ғазаб, нафрат ўти ёнди:

-Бу хон йўқ, бу даюс! – деди раҳим. – Акун санинг лабингга кесакни ман суртай, ўртоғим Шарифни ўлдир?!

Бу парчада ёзувчи бухороликларнинг индивидуал нутқини яратиш учун Бухоро шеvasига хос характерли хусусиятлардан: тожик тили сўзлари: “забон” /тил/, “дарди харинани” /балони/, “даюс”; Бухоро шеvasига хос бўлган фонетик: “гапур/, “худо” /худо/, “ахэ” /ахир; грамматик “хомуш тўхтадинг” /хомуш бўлиб турибсан/, “тутканлар-чи /тутибдими/, “ундайчикин” /ундай, унақа/, “хай” /ҳа/, “бу хон йўқ” /бу хон эмас/, “ман” /мен/, “сан” /сен/; лексик: - “акун” /ошна/, “буродар” /ини, ака-ука/ ҳодисаларни маҳорат билан қўллаш олган.

Ёзувчи бу ерда диалектизмларга икки вазифани юклаган биринчидан, персонажлар нутқини индивидуаллаштирган бўлса, иккинчидан, бухороча калоритни ҳам бера олган. Айниқса, персонажлар тилида келтирилган бу диалектал ҳодисалар уларнинг ички характерини очишга хизмат қилган.

Диалектизмлардан худди шу мақсадда фойдаланиб, П.Қодиров “Қора кўзлар” романида Чўлпоной онасининг ўзига хос тилини яратади:

“Мақтаб ёнидаги икки хонали уйчада ўқитувчи қиз Чўлпоной истиқомат қилади. Унинг онаси-пастаккина кампир-жуссасига мос бўлмаган кучли товуш билан Фарғона шевасида гапирарди:

“Таладан келганимда шатта турган эди-я. Кампир чироқсиз хонада гургут чақиб, қимиз қаддини қидирар эди. “Ҳозиргина” демоқчи бўлиб: - Эндигина кўрган эдим, улгурни. – дерди”.

Ёзувчи бу ерда Фарғона шевасига хос бўлган “тала” /дала/, “шатта” /шу ерда/, “эндигина” /ҳозиргина/ каби диалектал ҳодисалар ёрдамида кампирнинг индивидуал нутқини берган. Шунингдек, бу асардаги Аваз, Ҳулқар, Замонали, Санам буви ва бир неча жойдагина кўришиб кетадиган Сабоҳатларнинг тилини индивидуаллаштиришда ҳам ёзувчи диалектизмлардан ўринли фойдаланади.

Салбий ва ижобий тип яратишда ҳам диалектизмлардан турлича фойдаланишни кузатишимиз мумкин. Айрим ёзувчилар диалектал ҳодисалардан салбий қаҳрамонлар характери очишда кўпроқ фойдаланадилар. Уларнинг нутқини ғализ, бузилган, қўпол тилда берадилар. Аширмат, Насимжон /“Олтин водийдан шабадалар”/, Иноят оқсоқол /“Уфқ”/, Лобар /“Тошкентликлар”/ каби персонажларни бунга мисол қилиб келтириш мумкин.

Бундай қўлланишларни ёзувчиларимиз асарларида жуда кўплаб учратамиз. Демак, бадий асарда қаҳрамонларни “ўз характериға мос бўлган тилда” гапиртиришда, умуман, характер яратишда диалектизмларнинг ҳам муҳим ўрин бор.

Адабиётлар:

1. М.Йўлдошев. Бадий матн лингвопоэтикаси. Т., 2008, 89-бет.
2. Русские писатели о языке. Хрестоматия. Л. 1954, с.182.
3. А.Қодиров. Мехробдан чаён. Т., 1974, 232-бет.
4. П.Қодиров. Қора кўзлар. Т., 1966, 55-бет.
5. Ж.Шарипов. Хоразм II китоб. Т., 1970.